

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

ДОСТОЈЕВСКИ И СРПСКА ХРИШЋАНСКА МИСАО ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА: МОЈ ОГЛЕД ИЗ НЕПРИСТАЈАЊА НА НАУЧНОСТ

ЗАШТО ОВО НИЈЕ НАУЧНИ РАД?

Све сам био припремио за рад о међуратној рецепцији Достојевског у нашој „десној”, „конзервативној” (у ствари, хришћанској) мисли – научни апарат је био спреман да почне да клопара, и да, на основу тога, добијем неки бод и нешто угледа у домаћој научној заједници (пошто сам присуствовао скупу у организацији „руског одељења” Факултета политичких наука о Фјодору Михајловичу, онда кад је, што уживо, што „он лајн”, одржаван у Руском дому у Београду, знао сам да ће зборник бити одличан). А онда сам решио да приложим рад, али да, демонстративно, и одустанем од научног апарата и бодова. Ако треба, и од сваког угледа у научној заједници Србије, поштујући све истинске научнике који ће се овом темом бавити на методолошки исправан начин. Спреман сам да мој рад, овакав, ненаучан и неопремљен, ни не изађе у зборнику, и његове уреднике унапред оправдавам ако га не објаве. Али апарат и бодове нећу, и то у име Фјодора Михајловича!

Одлуку сам донео у тренутку када сам, почетком марта 2022, прочитао да су, на једном од миланских универзитета, писцу и преводиоцу Паолу Норију забранили да држи предавања о Достојевском, због „руске агресије на Украјину”. Предавања је требало да се одрже под насловом „Велика Русија, сентиментално путовање у Земљу царева, Совјета, нових богаташа и најлепше литературе на свету”. Нори је изјавио:

Не само бити живи Рус у Италији него бити и мртав Рус, данас је кривица. Ово што се догађа у Италији данас је карикатурално: италијански Универзитет који забрањује један курс је нешто невероватно. Напротив, ових дана требало је више говорити о Достојевском.

У новинама *Ил Фаџо Куојџиуано* писало је, тим поводом:

Све ово догађа се у име Запада који се прокламује као колевка толерантности и демократије, па како је могуће да толерантност и демократија производе право на цензуру са намером да се мора мислити само на један једини начин?

НА СТРАНИ ЧОВЕКА ИЗ ПОДЗЕМЉА

След мисли којима сам се одрекао прописаног опремања текста јасан је: систем бодовања смислио је „посистинити” Запад, да би, пре свега, друштвене науке, лишио слободе, понижавајући сваку мисао лудачком кошуљом квантификације. Научни апарат клопара и зврји, а живот, живи живот, бива потиснут са обзора људске мисли. Бодује се, међународно, само оно што одговара политички коректној агенди. Уосталом, овим текстом, који ће се бавити задатом темом, али ОНАКО КАКО ЈА ХОЋУ (нагласак је, наравно, на „ја хоћу”, као код *човека из подземља*), стајем на страну Достојевсковог „андерграунд филозофа”, који каже:

Видите, господо, разум је добра ствар, то је неоспорно, али је разум ипак само разум и задовољава само разумске човекове способности – а хтење је израз целог живота, то јест целог човековог живота, заједно са разумом и свим осталим чешкањем. Иако наш живот у својим манифестацијама често испада ништаван, ипак је живот, а не само извлачење квадратног корена [...] Два пута два је четири, то је ипак несносна ствар. Два пута два је четири, то је, по мом мишљењу, просто безочна дрскост. Два пута два је четири понаша се као мангуп, испречио вам се на путу, подбочених руку и плује на све [...] Ви верујете у неразрушиви кристални дворцац, наине, у тако савршено здање да му се неће моћи ни кришом језик исплазити нити у џепу показати шипак. А ја се, можда, зато и бојим тог дворца што је кристалан и неразрушив, што му се ни кришом неће моћи језик исплазити.

И зато, ево, овим текстом, који говори о међуратним Србима и Достојевском, плазим језик кристалном дворцу тоталитарног

глобализма, који је, ових дана насрнуо на Достојевског, и спречава га да говори у Италији, и ућуткује га на колективном Западу.

Иронијом судбине, случајем који је комедијант, Божјим допуштењем – како хоћете! – скуп о Достојевском, кога је, са поштовањем, 2021. године помињала цела планета, у књизи треба да се појави у часу прецртавања и Русије и њеног највећег писца. Таква је судбина прозорљивца који је говорио да је стварност фантастичнија од сваке фантазије.

Ово је мој прилог фантастичној стварности, која не жели да је бодују, и неће да чује за научни апарат. А наши су знали, знали!

Јеромонах Николај Велимировић је, уочи Првог светског рата, ставио до знања да ћемо морати да бирамо између идеологизованог Ничеа и свечовештва Достојевског. Отац Јустин Ћелијски је Достојевског назвао пророком и апостолом православног реализма (Бог је постао Човек, и тако заувек учврстио нашу стварност, да се не распадне), а Момчило Настасијевић је (давши српској поезији стих да је „дубље дно души но страдању“) знао да је, како је говорио велики руски видилац, патња гносолошки пут по преминућству. Владимир Вујић, аутор „Спутане и ослобођене мисли“ и преводилац Шпенглера „Пропасти Запада“, веровао је да ће Словени, на трагу Достојевског, створити свечовечанску културу. Исидора Секулић је указивала на то да је Раскољников свако од нас, и да је баш свако крив пред ближњима зато што није онакав каквим га је Бог замислио.

ШТА СУ ВИДЕЛИ ОНИ СА ДЕСНА

За наше међуратне љубитеље Достојевског, пре свега, оне „десне“, „конзервативне“, он је био и остао пророк, коме се стварност настала комунизмом жестоко осветила јер ју је приказао каква ће бити. Тако се у једном тексту у *Полијици*, године 1927, појавило сведочење о „трагедији породице Достојевског“:

Револуција коју је Достојевски предсказивао и гнушао је се унапред, као да му се хтела осветити за одвратност према њој. Године 1921, када је Русија требала да свечано прослави стогодишњицу његовог рођења, у једној бедној собици умирала је од глади његова жена, па одмах за њом његов син Фјодор, месец дана касније његов унук Феђа, и најзад је у емиграцији, у Риму, завршила у беди кћи великог писца и с муком сахрањена од прилога који су између себе сакупили неколико руских избеглица.

Достојевском се совјетска превратничка стварност светила зато што ју је *ћриказао као ћриказу*, у свој њеној утварности крви, зла и злочина.

Обасјавајући, у часопису *Мисао* 1931, великог писца као профетску фигуру савремености, руски емигрант Погодин је забележио:

За човечанство Достојевски је важио првенствено као филозоф и моралист, који је осећао сву дубину противречности људске културе и предвидео морални ћорсокак у који је запало савремено човечанство.

Пророк, па онда писац – то је био основни став о Фјодору Михајловичу. И међу Србима који су га тумачили, наравно. Уочи Првог светског рата, јеромонах Николај Велимировић је написао текст „Ниче и Достојевски”, у коме је указао да су велики Немац и велики Рус пророци Запада и Истока, који улазе у сукоб на живот и смрт, и да Срби, кад се буде бирало, морају стати на страну Свечовека, а не Надчовека. Велимировић је, на први поглед узгредно, уочио да стварност „достојевскује”, бар кад је Заратустрин гласноговорник у питању. Ниче је, наиме, Фјодора Михајловича сматрао јединим психологом од кога је нешто научио, а у лудило је отишао по сценарију Раскољниковљевог сна пред убиство бабе. Грлио је коња кога је газда тукао.

ЕКСКУРС: ИЗ СНА У СТВАРНОСТ ИЛИ НИЧЕОВ КОНАЧНИ СЛОМ

У априлу 1888. стигао је Ниче, по савету својих пријатеља, у Италију, у Торино. Био је пресрећан јер се у граду осећао „дашак доброг 18. века”. Све му се свиђало – од улица и паркова до реке Пада, крај које је шетао. Писао је интензивно своје антихришћанске списе, „филозофирајући чекићем” (његов израз). Свирао је и клавир (био је музички обдарен, раније је и компоновао). А 12. маја је у своју бележницу записао нешто необично, што није имало везе с његовим заносима тих дана:

Мотив слике. Кочијаш. Зимски пејзаж. Кочијаш с изразом одурног цинизма иживљава се на властитом коњу. Јадно створење, одране коже, окреће главу према њему – са захвалношћу, са великом захвалношћу.

Лудило се коначно пројавило 3. јануара 1889, када је његов станодавац Давид Фино видео следећу сцену (по Густаву Херлингу

– Груђинском) – двојица полицајаца воде Ничеа, окруженог гомилом радозналаца: „Нашли су га на Виа По како грли коњу врат, од кога су га једва одвојили.” Остатак живота (умро је 25. августа 1900) провео је у лудилу. Тако се завршио рат Диониса против Распетог.

Сањао га је Раскољников. Велимировић је Србима тај сан протумачио.

Ниче се сломио јер је одбио свечовештво у име натчовештва. Човек не може без човечанства, знао је Достојевски. На његовом трагу, знала је то и мудра Исидора Секулић.

ИСИДОРА: ЗАШТО ЈЕ РАСКОЉНИКОВ ПРИЗНАО ЗЛОЧИН

У свом огледу „Раскољников признаје грех”, Исидора Секулић је устврдила да је човечанство страховита веза, и да је Раскољников, који је покушао да буде Наполеон усамљености, на крају морао да тражи самилост међу ближњима. Земаљски закони и казне нису довољни да реше проблем људског зла – грех је неиздржљив док га човек не призна не само пред Богом него и пред људима, а онда се, тај исти грех, раствара у океану човечанског праштања:

Кад је Раскољников клекао и признао злочин јавно, ушао је у конач свега дотадашњег: у саломљење гордости, у немоћ пркосне воље, у малаксавање дијалектике разума, у истрошеност заблуделе маште.

Смисао признања Раскољниковљевог је у повратку људима, којима је, кајући се за убиство, дао и право да му буду судије. Тако се обновило младићево човештво. Сви су људи, каже Исидора Секулић, само један човек – њихова је веза и по гресима и по врлинама и по свему трајна и нераскидива:

Раскољникова је гонила полиција, гонио га је закон, гонио га је онај истражни судија у чијем мозгићу је била читава барутана отрова. Али кад је убица клекао пред врата човечанства, та су се врата пред њим одмах широм отворила. То је апсолутна реакција људства пред криком признања. Та апсолутност је доказ да реакција долази од нечег дубоко усађеног, и да је истина да су греси појединаца аманет света. „Ја сам убио Аљону Ивановну и њену сестру Јелисавету.” Бежању је крај, самоћи је крај, искључењу из људства је крај. Раскољников клечи и дубоко се сагиба пред људима које

није никада видео. Баш као што је некада клечао и дубоко се клањао пред гробом свога малог од шест месеци умрлог брата, кога, такође, никада није видео. Веза међу људима је тајанствена, силна.

Тако је говорила Исидора. И указивала да се срећа било кога на овом свету не може градити на злу и злочину. Признање греха је, од Адама до данас, сама срж људскости, којом се потомци првосазданог братиме и опстају као бића изнад трулежности и зверства. Достојевски је, на крају *Злочина и казне*, наговестио да потпуно покајање његог јунака тек предстоји – али, то је неисказиво, то је апофатички однос између Бога и покајника. И то се, сматра Исидора, не да литераризовати.

ОТАЦ ЈУСТИН И ДОСТОЈЕВСКИ

Веома значајан печат на предратно мишљење о стваралаштву Фјодора Михајловича ставила је књига Јустина Поповића *Философија и религија Ф. М. Достојевског*, коју је овај понудио као докторску дисертацију на Оксфорду, али је дело, због „преоштрих” речи упућених на рачун Западне Европе, одбијено. *Философија и религија* (наслов потоње, шире верзије је *Достојевски о Европи и Словенцима*) покушај је да се да један темељан православно-хришћански поглед на идеје које руски писац обрађује у својим делима. Поповић, познат по ватреном, исповедном стилу, Достојевског сматра пророчком личношћу која је боље од свију осетила шта се збива са човечанством у доба распада Божанских и људских вредности. Достојевски проблеми су „вечни проблеми људског духа”; „њему је до танчина познато не само еванђеље него и апокалиписис европског човека”; он има „титански лик сетног пророка Европе”. Фјодор Михајлович је и „легион” и „свечовек”; он је дао најпотпунију „ђаводицеју” и најпотпунију теодицеју за коју зна савремена мисао. Тамни ликови његовог стваралаштва паклени су по дубинама зла коме се окрећу; светли пак имају ангелску чистоту и белину. Али и у злим, најгорим људима има божанска, неугасива искра; и у најбољим, најсветлијим нешто од сенке греха и смрти. Распон је – од човекомиша до Богочовека. И Поповић сматра да је лек за гордо западноевропско човекобоштво, за сваки утопизам Великог Инквизитора, за сваку побуну еуклидовског разума – свечовечанска љубав и смирење, најлепше откривени у Господу Исусу Христу, који је Достојевском као Личност – ваплоћена Љубав и Смисао – много важнији од апстрактних истина логике. Ако је у својим ђаводицејама мучитељ и легион, у теодицеји – Достојевски је свечовек и учитељ, истински проповедник Еванђеља.

Сама тајна Достојевскове реалистичности, сматра Јустин Поповић, састоји се у опредељењу Фјодора Михајловича да сведочи нашу боголикоост:

Вођен светлошћу Христовом, он не ходи по тами него обасјава и открива у човеку оно што је бесмртно и вечно, оно што је истински реално. А то је боголика душа, у свима њеним узлетима и падовима. [...] Достојевски је реалист, и то православни реалист. А то значи: писац који човека осећа и види у свима његовим богочовечанским дубинама и висинама.

Сам Достојевски је дух свог стваралаштва одредио као руски – јер је хришћански:

У потпуном реализму наћи у човеку човека. То је искључиво руска особина, и у том смислу сам ја, наравно, народски, јер мој правац произилази из дубине народног хришћанског духа. Називају ме психологом. То није тачно. Ја сам реалист у вишем смислу, ја показујем све дубине људске душе.

Дубина људске душе: „Дубље дно души но страдању”, рекао би песник Момчило Настасијевић.

НАСТАСИЈЕВИЋ О ДОСТОЈЕВСКОМ

Настасијевић је, као и Достојевски, човека доживљавао као двојно, противуречно биће не само психолошки него и битино, као створење које је распето између „содомског” и „идеала Мадоне”. Његово срце је тле око кога се боре Бог и ђаво. Лепота може донети уништење, љубав је нераскидиво повезана с мржњом. Доброта је повезана са страдањем, са неком врстом јуродивости. Смирење кроз патњу отвара пут ка спасењу које је и врхунско познање стварности.

Настасијевићеве „Неколике белешке о Достојевском” су се појавиле у *Народној одбрани*, часопису националистичке (у смислу југословенског национализма, али и пансловенског месијанизма) и хришћанске оријентације. У том часопису сарађивали су, поред тзв. „десних” интелектуалаца (Велибор Јонић, Владимир Велмар-Јанковић, Владимир Вујић, Сениша Кордић итд.) и теолози попут већ поменутог Николаја Велимировића. Достојевскова мисао одиграла је знатну улогу у стварању идеолошке физиономије часописа. Фјодор Михајлович доживљаван је као борац за хришћанске идеале љубави и састрадалништва, одлучни проповедник словенског

месијанизма и смртни непријатељ комунистичке идеологије која је постајала све популарнија, нарочито међу младима. „Народна одбрана” уважава Достојевског као браниоца традиционалних вредности и конзервативног друштвеног делатника. Мада Настасијевић није писао о друштвеним аспектима Достојевскове мисли, ипак му је „Одбрана” била блиска јер је стављала нагласак на духовну – и то хришћански духовну – страну мисли руског генија.

Пре свега, наш песник изражава оно што је већина, говорећи о Достојевском, морала да призна: овај титан се не да објаснити речима, мада је био мајстор речи. Несводив је у формуле, неподложен анализи. Као геније органског стваралаштва, оног које је Настасијевићу увек било идеал, он је писац „само по техничкој нужди”. Превазишавши литературу и ушавши у говор о суштини, у скривницу постојања до које се допире по цену највећих напора, он нас наводи да схватимо сву немоћ дефиниција и слабост дискурзивног. Зато се треба изгубити у Достојевском, то јест – саживети се са њим. Зато је нужно ослобођење од „споредног ума”, свакидашњег, дводимензионалног начина мишљења. Зато је истински сусрет са стваралаштвом Достојевског повезан са „страхом у Бога, открочењем”...

Код Достојевског нема уметничке стварности која је плод овог или оног миметичког поступка. Све гори у огњу апокалипсе, дубоко се разобличавајући, ужарено до сржи. Ову Достојевскову одбојност према спољашњем описивању ликова, сликању ентеријера и екстеријера, пажљивом, толстојевском изучавању „балских хаљина” и „излазака маркизе у пет сати”, уочили су многи тумачи стваралаштва Фјодора Михајловича. Набоков, који га иначе не воли, примећује да је једини пејзаж у романима руског писца – морални пејзаж. Све остало је небитно. Настасијевић уочава „априорну сазданост” облича и атмосфере код Достојевскога: чим се у његов роман уђе, све је већ ту, сав „декор”. Раскољников је пред убиством бабе, Дмитриј, занет Грушењком, кипти мржњом према оцу, „записничар из подземља” исповеда своју филозофију човека-миша. Ту се суштина обелодањује, открива се – и немогућа је скица, контура, немогућ случајан потез. Непрекидно се, тврди српски песник, збива премашивање сопственом суштином и казују се нужне, судбинске истине. Нигде нема места за случај и произвољност.

Зато се ни не поставља питање стила. Нема те форме која би могла да заузда саопштену садржину. Достојевски се користи најједноставнијим средствима, снажним кроз нежно подавање ономе што навире у речи. Та средства не пружају отпор. Служе као сасуди за огањ, а не изгарају. Достојевски је несумњиво писац коме су

се без кључа откључавале готово све тајне. Уосталом, кад се говори о суштинском, о језгреном, сваки кључ је незаконити калауз, и то калауз коме се двери мистерије никада неће отворити. Не може се, како је Настасијевић говорио, целина симулирати вештином, нити форма може да замени садржај. Са Достојевским се читалац рве као Јаков са анђелом, рве се у ноћи „проклетих питања” све док га, скрханог и уморног, анђео – Достојевски не благослови просветљујућим увидом у Неизрециво.

Оно што Достојевског чини великим религиозним писцем је истицање човека у први план, давање циновских размера човеку. Реализам у нижем смислу, објективистичко-сцијентистички реализам XIX века, човека је хтео да сведе на један од предмета из свог каталога. Тамо је човек, у најбољем случају, микрокосмос, мали свет, мали свемир. Али за Достојевског, човек је сличан Богу. Он хоће човека који је микротеос, мали бог у благу (израз Јустина Поповића).

Настасијевић је јасан: човек Достојевског је и златна мера и ноћна мора целокупне стварности. Природне појаве и твар су саставни, судбински део њега, а тек „од њега настаје права драма”. И пошто је саздан по Божјем лику, то, тврди српски песник, мора бити „драма у Богу, једини пут у суштину, неизбежан људском створу”. Достојевски је говорио да га је Бог целог живота мучио и да су незналице сви они који сматрају да је његово хришћанство наивно, уметнички неубедљиво, ни не слутећи кроз какав је огањ искушења прошло пишчево „Осана”.

Достојевски, сматра Настасијевић, нуди два пута ка Богу: пут злочина који се мора искупити разарањем старог, греховног себе, то јест покајањем, и пут свечовечанске сапатње и састрадања оних који су анђеоски чисти. Оба пута су путеви жртве и самоодрицања. Раздрузгати, смрвити себе значи ослободити се затеченог, страсног „ја” које жели да господари стварношћу.

То је Раскољниковљево „наполеонство”, ничеовски натчовек. Кроз казну – продор у ванличну стварност и ослобођење од егоизма – могућ је повратак Богу. Достојевски јунаци су често убице – Иван мишљу, а Мића жељом убијају оца, док Раскољников потеже секиру на старицу. Зато они морају да одстрадају своје гордо лудило, да себе надиђу покајањем или да потпуно пропадну.

Они који су, као Аљоша Карамазов, чисти и светли, такође, треба да пате, и то да пате више од оних који за Бога не знају. Богу блиски морају ићи најдубљим путем страдања, страдајући колико сви други скупа, страдајући за њих и у њима, бивајући Христос. Српски песник отворено каже: „Бити Христ”. Не имитирати Христа, како предлаже римски Запад, не моралистички глумити неку

сладуњаву креатуру наше маште него се поистоветити са Спаситељем, бити распет на Крсту Љубави према ближњима, одрећи се себе и својих жеља зарад њине среће и спасења. Јустин Поповић вели:

Човек умире да би живео. Таква је антиномија вере. У подвигу вере умире и разум, али умире да би, препорођен и прерађен вером, нашао у Христу свој вечни смисао и своју бесмртну стваралачку силу.

Зато разум не може ни да схвати страдања све док човек не постане христоносац, док Христом не осмисли планету која је без Њега језива космичка лудница.

Христос је одговор на питање зашто страдају добри и чисти. Страдају зато што су такви. Страдају за друге. Они су жртве. Ту је тајна „Достојевскове човечанске олује страдања”, пред којом се Настасијевић пита да ли смо погрешно саздани, па нам је, ради светости, нужан пут кроз грех, као и да ли је праведном Јову, због праведности, одређена најдубља патња. Ове тајне не дају се одгнетнути. Оне се поштују ћутањем. То је ћутање Христа, Распете Љубави, после кога Он целива страшна, бледа уста Великог Инквизитора.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Док Украјина гори, а Достојевског протерују са Запада, постајемо свесни његове свечовечанске величине – опет и опет. И, опет и опет, схватамо да је људождерство у које је човечанство запало последица отпадије од Христа, Достојевсковог Бога. И знамо да се не можемо пренути из кошмара док то, на овај или онај начин, човечанству не буде јасно.

Да ли ће се то десити, не знамо.

Да ли се историја примиче крају већ у нашем поколењу, ни то не знамо. Знамо да историја има смисла само док, у подвигу ка надисторијском, рађа људе Божје.

Знамо, док гледамо светску Ругобу како руши и разара, да ће Лепота (Христос, Најлепши од синова људских) спасити свет.

И та истина се не може бодовати. И немогуће ју је „канселовати”.

(Текст идентичног наслова у проширеној верзији објављен у *Правди*, 26. 3. 2022)